

Merkez-Solun Demokratikleşme Perspektifinin Açmazları: Sosyal Demokrat Halkçı Parti ve CHP Üzerine Bir Analiz

Canan Aslan-Akman*

Giriş

Cumhuriyetin kurucu partisi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin Türk siyasî Parti sisteminde anaakım muhafazakâr-sağa karşı merkez-solda bir güç olarak belirmesinin ilk işareti 1993 yılında partinin Deniz Baykal liderliğinde yeniden oluşturulmasıydı. Bu tarih, askerî yönetim sonrasında demokrasiye geçiş sürecindeki dönüm noktalarından birisini de teşkil etmiştir. 1994 yılında Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ile kurumsal olarak birleşmesinin ardından Türk siyasî parti sisteminde merkez solun en önemli siyasî aktörü hâline gelen yeniden-oluşturulmuş CHP için, 1995 genel seçimleri sonrasında başlayan dönem ise hem partinin tarihi hem de kurumsallaşma süreci açısından kritik bir sürecin başladığının belirtisiydi. Bu dönem, partinin, selefi SHP'nin kısa yaşamında üstesinden gelemediği sorunlarla yüz-

leşmesi anlamına da gelecekti. Bugünden geriye bakıldığında denebilir ki, 1990'larda yaşanan gelişmeler, CHP'nin bunları çözebildiği ölçüde kurumsallaşmasını sağlamlaştırıp, Türkiye'nin iktisadî ve siyasî dönüşüm sürecinde kendisinden beklenen katkıyı yapması için fırsatlar da sunmuştu.

Bununla birlikte, 1995 seçimlerinden bu yana geçen süre içinde CHP'nin siyasî sistemindeki diğer partilere göre sahip olduğu olanaklar ve kaynaklar düşünüldüğünde (örgütsel altyapı, tarihsel miras ve birikim, ideolojik kimlik temeli, deneyimli kadrolar, toplumsal destek potansiyeli ve siyasî sistemin gündemindeki konular bağlamında), bir siyasî parti olarak çarpıcı bir başarısızlığa imza attığı parti içinde ve parti dışında büyük ölçüde paylaşılan bir gerçektir. Anlaşılacağı üzere, bu değerlendirmenin dayandığı temel, yalnızca, CHP'nin 1995 sonrasındaki yerel ve genel seçimlerde gösterdiği performans değildir. Bu başarısızlıkta, kurumsallaşma

* Yrd. Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

yolunda karşı karşıya kaldığı sorunları çözememesinin ve bunun bir sonucu olarak siyasî sistemde demokratikleşme sürecinde bir sosyal demokrat muhalefet partisinden beklenen performansı gösterememesinin de payı olduğunun altı çizilmelidir.

CHP, bugün Türkiye’de akademik ve akademi-dışı çevrelerde en çok tartışılan ve incelenen siyasî partidir. Dolayısıyla, sorunun çeşitli boyutları (örgüt, liderlik, ideoloji, sosyal demokrasi, Kemalizm, vb.) üzerinde pek çok şey yazılıp çizilmiştir ve çağdaş bir sosyal-demokrat parti olduğunu iddia eden CHP’nin sorunları açık ve net bir şekilde bilinmektedir. CHP’nin bu sorunlarına çeşitli şekillerde çözüm yolları aranmaktadır. Batı Avrupa demokrasilerinde yeşeren sosyal demokrat partilerin kendilerini yenilemeleri sürecinde ortaya çıkan “üçüncü yol” akımına paralel olarak, CHP’deki “Yeni Sol”, “Anadolu solu” ve en son olarak “sosyal-liberal sentez” söylemleri entellektüel tartışmalarda ve siyasî pratik arayışlarında yerini almıştır. Tüm bu arayışlara rağmen, siyasî parti sisteminde bir taraftan CHP’nin kurumsallaşma sorunları devam etmekte diğer taraftan, Türkiye’nin siyasî dinamikleri bundan etkilenmektedir.

Buradan yola çıkarak, bu makalede CHP’nin içinde bulunduğu açmaz ve sorunların yeniden detaylı bir tartışmasına girmek yerine, daha seçici davranarak ve analitik bir iddia geliştirme kaygısına takılmadan, Türkiye’nin yeniden ivme kazanan siyasî liberalleşme ve belli sorunlar üzerinde odaklanmış bulunan demokratikleşme sürecinde CHP’nin yaklaşımının ve startejisinin kısa bir değerlendirmesi yapılacaktır. Analizin ilk kısmında, CHP’nin bir parti olarak gelişiminde bir kilometre taşı olan ve 1990’ların başında siyasî sistemin demokratikleşmesi sürecinde kilit bir rol oynayan Sosyal Demokrat Halkçı

Parti (SHP) de incelenecektir. Daha sonra CHP üzerinde odaklanılacaktır.

I. Sosyal Demokrat Halkçı Parti’nin İktidar Deneyimi ve Demokratikleşme Stratejisi

1. Erken Kurumsallaşma Dönemindeki Sorunlar

SHP’nin kuruluşundan itibaren üstlendiği en önemli misyon, ülkedeki sosyal demokrat hareketi bir çatı altında toplamak ve yönetimi ve ilkeleri netleşmiş bir siyasî güç hâline getirmektir. Erdal İnönü’nün partinin genel başkanı olması, siyasî yarışmadaki engellerin sürdüğü bir dönemde bu amacın gerçekleşmesini kolaylaştıracağı düşünülen rasyonel bir adımdır. Kuşkusuz, İnönü uzlaşmacı kişilik özellikleri ve geçmişten gelen bir siyasî harekete adanmışlığının olmaması yüzünden farklı çıkar ve düşünceleri içinde barındıran bir oluşum için uygun bir isimdir. Denilebilir ki, Haziran 1987’deki SHP olağanüstü kurultayında İnönü-Baykal çekişmesinin keskinleşip parti içindeki hizip çatışmasının şiddetlenmesine kadar, Erdal İnönü partinin kurumsallaşmasının ilk aşamalarında partideki sükuneti ve istikrarı koruyabilmiştir.¹ Bununla beraber, SHP’nin bu dönemde karşı karşıya kaldığı ana ikilem hem temel misyonu olan merkez-soldaki birliğin gerçekleşmesini sağlamak hem de iktidar yarışında kendini kanıtlamak gibi iki temel soruna enerjisini yoğunlaştırması zorunlulu-

¹ Hatırlanacağı gibi, 1983 sonrası merkez-solu temsil etmek ve toparlamak iddiasında varlık gösteren ilk parti SODEP olmuş (1983 seçimlerine katılan Halkçı Parti askerî rejimden icazetli suni bir oluşumdur), ve 1985 Ekiminde HP ve SODEP birleşmesinden sonra SODEP kendisini feshederek SHP adı altında yeni bir oluşum olarak yola çıkmıştır. Erdal İnönü, Olağanüstü Kurultay’da, 1985 sonbaharında SHP’nin yeni genel başkanı seçilmiştir. Kronolojik detaylar için bakınız: Yavuz Gökalp Yıldız, “SHP-CHP” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, s.1268-1271.

ğuydu. Bu iki meydan okumanın temelinde daha önemli ve çetin bir problem yatıyordu: Partinin tarihinden gelen ve 1980 öncesi CHP'sinden miras alınan elitist ve aydınlanmacı karakteri devrimcilikle birleştirip demokratikleşen Türkiye'de sosyal demokrat parti kimliğini kurmak ve toplumla arasındaki bağları yeniden inşa etme sorunu.²

Esasen, 1991 genel seçimleri sonrasında Doğru Yol Partisi genel başkanı Süleyman Demirel'in liderliğinde kurulan ve SHP'nin de ortağı olduğu koalisyon hükümetinde, SHP'nin çelişkiler içeren demokratikleşme stratejisi bir bakıma bu açmazların bir yansımasıydı. Bu dönemde SHP örgüt-İçi çatışmalarla adeta rehin alınmış, liderlik boşluğunun doldurulamadığı ve farklı yönlere çeken çevresel etkilerle siyasal sistemde yolunu bulmaya çalışan bir parti görünümünden kurtulamamıştır. Bu noktada, kısaca, SHP'nin demokratikleşme söylemi ve, iktidarın küçük ortağı olarak, DYP-SHP koalisyonunun gündeminin en önemli parçası olan demokratikleşmenin 1990'ların ortasında sorunlaştırılan yönlerine ilişkin stratejileri ele alınmalıdır.

SHP, kuruluşunda siyasal demokrasinin geliştirilmesini sosyal demokrat amaçları arasında önemli bir yere oturtmuştu. Siyasal demokrasinin geliştirilmesi, yasal ve yönetsel yapının demokratikleştirilmesi, partinin "insan için demokrasi" söyleminin en önemli parçasıydı.³ Parti yasal sistemin temel insan haklarını güvence altına alacak şekilde yeniden düzenlenmesini öngörüyordu. Parti Programı'nda Türkiye'deki insan hakları dü-

zenlemelerinin ve uygulamalarının "İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve aynı yöndeki ulusal belgelerle uyumlandırılmasının" demokrasinin bir önkoşulu olduğu belirtilmişti.⁴ Programın giriş kısmında vurgulanan özgürlük temasıyla altı çizilen, düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüğünün önemi idi. Parti, toplumsal yaşamın her alanında ve bir "yaşam biçimi" olarak demokrasinin yerleştirilmesi gereğine vurgu yapıyordu.⁵ 1987 genel seçimlerine giderken hazırlanan seçim bildirgesinde, SHP iktidara geldiğinde, anayasanın çağdaş bir demokrasi anlayışıyla ele alınarak değiştirileceği ifade ediliyordu.⁶ 1982 Anayasası ve askerî rejim döneminde ve sonrasında çıkarılan yasalarla özgürlüklerin kısıtlandığı belirtilirken, siyasetin dar bir kesimin tekeline bırakıldığı iddia ediliyordu. SHP iktidarında sendikalar, dernekler, yüksek yargı kurulları, Olağanüstü Hâl, YÖK, TRT, Basın, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri gibi yasaların yeniden ele alınıp, demokrasi, özgürlük ve hukuk devleti ilkeleriyle çelişmeyecek şekilde gözden geçirileceği ve değiştirileceği sözü veriliyordu. Hedeflenen, "Batı ölçütlerinde eksiksiz demokrasi"ydi. 1991 seçim kampanyası sırasında İnönü, SHP iktidarında, demokratik hak ve özgürlükleri garanti altına alacak, sendikal hakları ve üniversite özerkliğini getirecek yeni bir anayasa yapılabileceğinden bahsediyordu. Anlaşılacağı gibi, SHP'nin seçim vaatlerinde önemli yer tutan bu tarz bir demokrasi söylemi seçmen gözünde demokratik kimlik ve imaj yaratma stratejisinin bir parçasıydı. Diğer taraftan, bunun, belki de seçmene yakınlaşmak ihtiyacından öte, sosyal demokrat bir parti oluşturma kaygısını ve çabasını da içeren, partinin iç ihtiyaçlarının bir yansıması olduğu da iddia edilebilir. Bu iki temel ihtiyaçtan kay-

² 1980'lerin sonuna kadar SHP'nin politika ve kimlik açısından tarafsız bir analizi ve sorunlarının bir değerlendirmesi için bkz: Andrew Mango, "The Social-Democratic Populist Party, 1983-1989" *Political Parties and Democracy in Turkey* içerisinde, ed. M. Heper and J Landau, (London: I.B. Tauris, 1991),s. 170-187.

³ *Tarihten Gelen Amaçlarımız ve Altı İlke*, SHP parti manuskripti (tarihsiz)

⁴ *SHP Programı*, 1985, s.22

⁵ *SHP Programı*, s.9-10.

⁶ *SHP Seçim Bildirgesi*, 1987, s. 9

naklanan baskıların kesişiminde duran konu, 1990'ların Türkiye'sinde dozu gittikçe artan ve partinin iktidar ortağı olarak hükümete girmesinden sonra karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biri olan Güneydoğu Sorunu ve hükümetin sivil ve askerî güçlerin yardımıyla topyekün mücadele ettiği ayrılıkçı terördü. Daha doğrusu, SHP açısından sorun, bir taraftan ayrılıkçı terörle mücadele ederken, diğer taraftan hak ve özgürlükleri güvence altına almak ve hukuk devletinden taviz vermeden demokratikleşmeyi devam ettirmektir. Oysa, o konjonktürde Güneydoğu Sorununun derinleşmesi, koalisyon hükümeti sırasında demokratikleşmeyi ve ülkenin bekasının ve istikrarının korunmasını çelişen iki ayrı amaçlar bütününe dönüştürmüş görünüyordu. SHP, koalisyon hükümetinde küçük ortak olarak demokratikleşme paketlerine katkı yaparken bu çelişki iyice netleşmiş ve ideoloji, siyasî kimlik, örgüt sorunları ve tabanla ilişkiler bu çelişkinin çözümünde SHP'nin işini daha da zorlaştırmıştır. Daha açık bir ifadeyle, Güneydoğu Sorunu Türkiye'de demokratikleşme sürecinin bir eksenine olduktan sonra, SHP bu soruna duyarsız kalamazken, her iki alanda da, atmayı düşündüğü adımlar, partinin kurumsal zayıflıkları tarafından zorlaştırılmış ve bu durum aynı zamanda SHP'yi kurumsal olarak daha da yıpratmıştır.

Dönemin ruhuna uygun olarak DYP genel başkanı Süleyman Demirel de seçimler sırasında ülkede "camdan karakollar" metaforunu kullanarak demokratikleşme gereğini çarpıcı bir şekilde ortaya koymaya çalışmıştır. SHP genel başkanı Erdal İnönü demokratikleşmenin gerçekleşmesini Güneydoğu Sorununun çözümüyle özdeşleştirmiş ve bu bağlamda öncelikli olarak yapılması gerekenin bölge halkının devlete olan güveninin sağlanması olduğunu çeşitli platformlarda di-

le getirmiştir.⁷ İdeolojik gerekliliğin ötesinde demokratik haklar bağlamında Kürt meselesinde demokratik hak ve özgürlüklerin genişletilmesi adımlarını atmak SHP için yapısal bir zorunluluğun da dayattığı bir şeydi. 1980 sonrasının SHP'si, 1980 öncesinin CHP'sinden aldığı mirasın da etkisiyle, yerel düzeyde etnik ve mezhepsel kimlikleri ve yerel bağlılıkları içeren heterojen bir yapının üstüne oturmuştu. Söz konusu kimliklerin dayattığı taleplere gerektiğinde kayıtsız kalmasının önüne geçecek bir kurumsal yapılanmaya ve istikrara da sahip değildi. Diğer taraftan, İnönü'nün SHP'sinde devletçi tepkiler de zaman zaman daha ağırlıklı olarak kendini göstermiştir. Özellikle bir kısım muhalefetin yaymaya çalıştığı "bölücü ve aşırı sol eğilimler taşıyan" bir parti görüntüsüne karşı, yeri geldiğinde, Güneydoğu'daki tabanı ve parti örgütünün kaygı ve hasssiyetlerini ve Kürt kimliğinin ifadesi konusundaki yerel talepleri gündeme taşıyıp daha etkin muhalefet yapma isteklerini gözardı etmiştir. 1989 yılında partiden disiplin komitesi kararıyla ihraç edilen ve sonradan Halkın Emek Partisi (HEP)'i kuracak olan yedi Kürt kökenli milletvekilinin partide yarattığı kriz, daha sonraları İnönü'nün de kabul edeceği gibi, partiyle taban arasındaki gerilimi arttırmakla beraber, parti açısından gerekli ve rasyonel bir karar gibi görünmekteydi. Bu ortam içerisinde parti yönetimi tarafından hazırlanan ve Güneydoğu Raporu olarak bilinen *SHP'nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri* (1990) başlıklı rapor, bu olayın yarattığı gerginlik sonrası ortaya çıkan "parti-içindeki yaraların sarılması" çabalarının bir adımı olarak düşünülmüş, ayrıca soruna ve demokratikleşme sürecine SHP'nin bakışının netleştirilmesi suretiyle kimlik meselesinde açılım sağlanmaya çalışıl-

⁷ Erdal İnönü'nün *Kurultay Konuşmaları* (25 Haziran 1992).

mıştır. Raporu göre Türkiye’de üniter devlet tartışılmaya açılmaması gereken bir prensip olmakla birlikte, Kürt kimliğinin ve kültürünün önündeki engellerin ve baskıların ortadan kalkması, demokratikleşmenin bir koşuluydu. Ayrıca, bu raporda, 12 Eylül ve sonrasındaki baskıcı uygulamalar ve yasaların bölge halkını devletten soğuttuğu ve bölge sakinlerinin temel hak ve hürriyetlerini ihlal ettiği de vurgulanıyordu. Söz konusu rapor çeşitli çevrelerce şüpheyle karşılanmıştı ve DGM, partiden raporun hazırlayıcıları hakkında bilgi istemişti.⁸ 1991 seçimleri sırasında, İnönü Türkiye’de Güneydoğu Sorununun çözümünün demokratikleşme ile mümkün olabileceği üzerinde yeniden durmuş ve terörle mücadele sırasındaki baskıcı uygulamaları ve insan hakları ihlallerini eleştirmiştir.⁹ Partiden 1989 yılında ihraç edilen ve Mayıs 1993’de DEP’i kuran Kürt kökenli ve Kürt milliyetçisi milletvekillerinin seçimlerde SHP listesinden aday gösterilerek işbirliğine gidilmesi teklifi, SHP yönetimi tarafından, demokratikleşme ve Güneydoğu Sorununun çözümünün aciliyetine ve tabandan gelen baskıya direnemeyen ve kimliğini oluşturmaya çalışan bir sosyal-demokrat parti olarak, olumlu karşılanmıştır. Sonrasında gelişen provokatif olaylar, partinin karşı karşıya kaldığı bölücülük suçlamaları ve 1991 seçimlerinde, beklenenin aksine, oy desteğinin azalması, partinin yöneticilerinin de sonradan kabul ettiği gibi, SHP’nin stratejik bir hata yaptığı yargısını güçlendirmiştir. Bu süreç, aynı zamanda parti-içi gerilimi art-

tırmış ve partinin kurumsal gelişimini olumsuz etkilemiştir.

Güneydoğu Sorunu ve Kürt milliyetçiliğinin siyasî sistemin sınırlarını zorlayan bir mesele hâlini alması, varlık nedenini demokratikleşmeyle açıklayan ve bu anlamda kendisini 12 Eylül’ün devamı saydığı ANAP’a karşıt olarak tanımlayan bir iktidar için (hem DYP hem SHP için) demokratikleşme projesini de sorunlu hâle getirmiştir. 1990’ların ortasından itibaren, demokratikleşme çabaları, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti, etnik kimliklerin tanınması ve kültürün geliştirilmesinin önündeki engellerin kalkması, kültürel hakların kabulü, siyasî partilerin özgürlüklerinin genişletilmesi, işkence ve kötü muamelenin önlenmesi ve insan haklarının garantiye alınıp hesap sorulurluğun sağlanması konularına odaklanmıştır. SHP iktidara geldiğinde muhalefet/iktidar stratejisi ve ideoloji noktalarında bölünmüş bir partiydi. Parti içerisinde seçimlerdeki sonuçtan genel başkanı sorumlu tutan grup İnönü’nün liderliğini daha yüksek sesle tartışmaya başlamıştı. Partide seçimlerde elde edilen sonucun tahlilini yapmanın ve ideoloji, örgüt ve program konusunda yenileşme çabasına girişmenin aciliyetini savunanlar hükümette yer almaya muhalefet etmekteydiler. Bu görüşü savunanlara göre, iktidar deneyimi SHP’nin içsel sorunlarını daha da derinleştirmekten başka bir sonuç yaratmayacaktı.¹⁰ Bu şartlar altında, SHP yönetimi DYP ile koaliyon hükümetine girmeye demokratikleşme konusundaki plânlarının ve yaklaşımının hayata geçirilmesi koşuluyla olumlu bakmıştır. İnönü için hükümete koalisyon ortağı olarak girmek parti-içi mücadelenin de ertelenmesini gerektiriyordu. Buna karşı parti-içi muhalefet İnönü’nün SHP’nin genel başkanlığı sırasında sosyal demokrat bir partinin gelişi-

⁸ Aslan, Canan, *Party Building and Democratization: The Case of Turkey (1983-1995)*, Ph.D thesis, (basılmamış doktora tezi), McGill University, Department of Political Science, Canada, 2001. s. 328-330.

⁹ Örneğin, Olağanüstü Hal Uygulamasının devlet tarafından bölgedeki insanlara yönelik baskıcı ve otoriter bir politikayı ifade ettiği belirtilmiş ve iktidara geldiklerinde OHAL’in kaldıracağı ilan edilmiştir.

¹⁰ Aslan, 2001, s. 334.

minin sekteye uğratıldığı görüşündeydiler. İnönü'nün kişisel prestij ve saygınlığı ve aynı zamanda 1987 sonrasında partide karar almada tek etkin isim hâline gelmesi parti-içi tartışmanın ve muhalefetin bir anlamda önünü tıkamıştı.¹¹ Etkin liderlikten yoksun oluş parti-içi muhalefetin kaygılarının başında geliyordu. Bu ortamda parti-içinde Deniz Baykal ve İsmail Cem'in başlattıkları "Yeni Sol" hareketi SHP'nin geleneksel ideolojik mirasını gözardı etmeyecek biçimde çağdaş bir sosyal-demokratik partiye dönüşmesi için reformlar yapılması çağrısını başlamıştı. Bunun için, hem yönetim kadroları hem de lider değişmeliydi.

I. SHP-DYP Koalisyon hükümeti programının demokratikleşme ayağında siyasî yaşamı temel hak ve hürriyetler temelinde kurumsallaştırma yer alıyordu. İnsan haklarının garanti altına alındığı bir düzenin kurulması ve askerî rejimin kalıntıları olan yasa ve kurumların kaldırılması katılımcı demokrasiyi sağlamlaştırmak için gerekli koşullar olarak ilân edilmişti. Üniter devlet prensibine bağlı kalarak Güneydoğu'daki terörün sona erdirilip, asayişin, huzur ve güven ortamının sağlanması için askerî mücadele desteklenerek devam edecek, fakat bu mücadele hukukun üstünlüğü ve demokrasi ilkeleri çerçevesinde yapılacaktı. Nitekim, Başbakan Demirel genel seçimler sonrasındaki ilk demeçlerinden birinde Kürt kimliğinin tanınması gerektiğini ifade etmişti. Program, üniter devlet yapısı içerisinde etnik, kültürel ve dinsel kimliklerin serbestçe ifadesinin mümkün kılınacağı ve korunacağı bir düzene atıfta bulunurken, SHP ayrılıkçılık peşinde olmayan etnik temelli partilere izin verilmesi için çalışacağını ilân ediyordu. Bununla beraber, ne koalisyonun demokratikleşme programı ne de onu

izleyen politikalar demokratikleşme -istikrar ikileminin nasıl çözülebileceğine dair bir açıklık getirmiştir. Ayrıca, hükümetin kuruluşunu izleyen günlerde Güneydoğu sorununun çözümünde Millî Güvenlik Konseyi'ni göreve çağıran Başbakan Demirel sivil ve askerlerin kaygılarının dengelenmesi konusunda spesifik bir adım da atmamıştır. Bu arada İnönü'ye parti-içi muhalefetten hükümetin programında sayılan demokratikleşme hedeflerine yönelmediği ve tavizci bir politika izlediği eleştirileri yöneltilmişti. Genel başkana göre ise, hükümette olmanın bedeli ödenmekteydi, buna rağmen, SHP muhalefet olmaksızın hükümet içinde daha etkin olma şansını elinde tutmaktaydı. Demokratikleşme reformlarının gerçekleştirilememesinin en büyük nedeni de Güneydoğu'daki terör sorununun çözülemeyişiydi. İnönü, demokratikleşme reformları için mecliste geniş tabanlı bir konsensusun sağlanması gerektiğinin sürekli altını çiziyordu.

2. Reform Sürecinin Sorunları

Reformlar için özlenen ve beklenen siyasî konsensusun ne kadar zor olduğu 1992 yılında gerçekleşen Ceza Mahkemeleri Usûl Kanunu (CMUK) değişiklikleri sürecinde kendini belli etmiştir. Yasanın TBMM'de görüşülmesi sırasında pek çok tartışma yaşanmış ve sonuçta reform adı altında anılan düzenlemeler sınırlı bir özgürleşme getirmiştir. Unutmamak gerekir ki, bu günler, PKK terörünün Güneydoğu'daki saldırılarının şiddetini arttırdığı ve toplumda buna karşı tepkinin kabardığı ve bölgede gerilla ile mücadelede askerî çözümün dayattığı militerleşmenin de kendini hissettirdiği bir dönemdir. CMUK değişiklikleri, Avrupa'nın da üzerinde durduğu, gözaltında işkence yapılmasının ve âdil yargılama hakkının ihlalinin önlenmesi amacına yönelikti. ANAP iktidarı döneminde hazırlıkları yapılan reformun TBMM'de

¹¹ Bu görüş Aydın Güven Gürkan gibi partideki etkin isimler tarafından dile getiriliyordu.

SHP-DYP koalisyon hükümeti sırasında yasallaşması süreci, bir kez daha, ülkenin bölünmez bütünlüğüne yönelik tehdit algılamasının büyüdüğü bir dönemde tartışılmalı hâle gelen demokrasinin sınırları, insan hakları, militarizasyon ve özel mahkemelerin işlevleri (DGM'ler) gibi konuları tartışmaya açmıştı. Koalisyonu oluşturan iki partinin anlaşma sağlayamadığı konular yüzünden tasarının oylanması ve yasallaşması süreci sancılı geçmiştir. DYP'nin ayrılıkçı teröre taviz olarak algıladığı kimi düzenlemeler, SHP'li temsilciler tarafından hak ve özgürlüklerin genişletilmesi olarak görülmüştür. Sonuç olarak, tam olarak uzlaşmayla sonuçlanmasa da, tasarısı, büyük ölçüde, DYP ve parlâmento çoğunluğunun tercihi doğrultusunda yasallaşmıştır ve özgürlükler genişletilirken, devlete karşı işlenen suçlar ve DGM'lerin yetki alanına giren durumlar için istisnalar getirmiştir. SHP yönetiminin reformun bu şekliyle yasallaşmasını kabul edecek şekilde tavizkâr bir tutum içine girmiş olması part-içi ve partidışı muhalefeti bir kez daha alevlendirmiştir. İnönü ise, demokrasinin gerçekleşmesinin yolunun parlâmentoda geniş çaplı bir uzlaşmadan geçtiği ve demokratik açılımların ancak terörden dolayı dökülen kanlar durduğu zaman tam olarak gerçekleşeceği görüşünü korumuştur. İnönü'nün parti genel başkanlığından ayrıldığı 1993 yazında koalisyon hükümetinin önceleri hayli iddialı görünen demokratikleşme projesinin çok küçük bir parçası hayata geçebilmişti.¹²

İktidara gelişinin ikinci yılında SHP'nin seçmen desteğinin hızla eridiği görülüyordu, üstelik CHP'nin yeniden kurulması soldaki bölünmüşlüğü ve rekabeti artırmıştı. İnönü

parti başkanlığına veda ederken, SHP'nin seçmen desteğininin zayıflamasını, partinin amaçlarını ve siyasî kimliğini açıklamaktaki başarısızlığına bağlayacaktı. Murat Karayalçın'ın parti genel sekreterliğine seçildiği Kurultay, kimlik ve program tartışmalarından ziyade, yeni bir örgüt modeli ve karar alma sürecinin daha katılımcı hâle getirilmesi meseleleri üzerinde yoğunlaşmıştı. Karayalçın'ın en büyük sorunu genel başkan sıfatıyla hükümete başbakan yardımcısı olarak girmesine rağmen, parlâmento grubunun tam desteğine sahip olmamasıydı. Üstelik, önünde bütün enerjisini vermesini gerektiren en acil sorun, parti içindeki birliğin sağlanması ve yaklaşan seçimlerde bir seçim yenilgisinin önlenmesiydi. SHP, Mart 1994 yerel seçimlerinde yüzde 14 oy alabilmişti. Bu şartlar altında, yeni liderle beraber, partinin hükümette demokratikleşme konularında ısrarlı davranması ve söylemlerini hayata geçirmek için destek ve uzlaşma arayışına girmesi ve bunlarda başarılı olması çok zor görünüyordu. Yerel seçimlerin hemen ardından bir program Kurultayı daha toplanmıştı. Lider değişiklikleri SHP'deki sorunun ideoloji sorunu mu yoksa kadro sorunu mu veya isimler çevresinde toplananların çıkarlarının çatışması sorunu mu olduğu meselesini akla getiriyordu. SHP, iktidarda hızla yıpranan, bünyesindeki heterojenliğin getirdiği kimlik bunalımını aşmaya çalışan ve pratikteki politikalara tutarlılık ve kararlılık kazandıramayan "kurultay yorgunu" bir parti hâline gelmişti.

Tüm bu sorunlar arasında, Güneydoğu'da devam eden ayrılıkçı terörün parlâmentodaki devletçi ve milliyetçi çizgiyi güçlendirdiği de hatırlanmalıdır. SHP, parti-içi sorunlara yeniden ve acil olarak çözüm bulması gereken bir partiyken, aynı zamanda iktidar sorumluluğunu da üzerinde hissetmekte ve genel başkan değişikliği yaşayan DYP ile demokratikleşme konusundaki görüş ayrılığı da de-

¹² En önemlileri, 1981'de kapanan siyasî partilerin yeniden açılması, CMUK değişiklikleri, ILO sözleşmesinin onaylanması, Kadın Bakanlığı'nın kurulması, DİSK'in tekrar açılması ve özel radyo ve TV kanallarına izin veren anayasa değişikliğiydi.

rinleşmekteydi. Sonuç olarak, iktidarda kalıp kalmama konusundaki parti-içi ayrılık da şiddetlenmişti. Bu gelişmede yeni başbakan Tansu Çiller'in Güneydoğu Sorununa bakış açısının DYP içindeki "şahinlerin" baskısı ile tamamıyla askerî çözüm parametresinin belirlediği kaygılar ve amaçlar doğrultusunda şekillenmesine karşı SHP içinde oluşan direncin rolü büyüktür.¹³

İktidar ortağı olmak SHP'nin kurumsal sorunlarını daha da yüzeye taşımıştır. 1993 Eylül'ünde Erdal İnönü'nün yeniden aday olmadığı genel başkanlık seçiminin yaşandığı Kurultay deneyimi, örgütsel yenilenme ve programın hayata geçirilmesi gibi konuların hâlâ üzerinde oydaşmanın tam sağlanamadığı sorunlar olarak kaldığını da göstermişti.¹⁴ Daha önemlisi, SHP 1990'ların Türkiye'sinde hangi sosyal taban üzerine yükseleceğinin değerlendirmesini de net bir şekilde yapamamış ve örgütsel yapısını sosyal demokrasi ilkeleriyle bağdaşacak şekilde oluşturamamış bir partiydi.¹⁵ SHP'den ayrılan Baykal ve arkadaşlarının 9 Eylül 1992'de CHP'yi kurmasıyla SHP'deki çözülme sürecinin başlaması, SHP'nin hükümetteki etkinliğinin azalmasının önemli bir nedeni olmuştur.

SHP'nin Mayıs 1994'de hükümetçe ilân edilen ve koalisyon ortağı olarak imza attığı Demokratikleşme Paketi, kapsamlı bir reform plânı açıklamış olsa bile, yetersiz ve uygulanabilirliği zayıf görünen bir proje olarak

kamuoyunda hayal kırıklığı yaratmıştı. Paket, anayasanın toplam 22 maddesinde değişiklik öngörüyordu. Daha önce hükümetçe ilân edilen ve özellikle SHP'nin hak ve özgürlüklerin genişletilmesi bağlamında ele aldığı Kürt kökenli Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının kültürel gelişim hakkı ve anadilde eğitim/yayın hakkı gibi noktalar paket dışında bırakılmıştı. Buna rağmen, paket, hem milliyetçi hem de liberal çevreler eleştirilmiştir. Reformların hayata geçirilmesi, parti içindeki bazı gruplarca, seçimlerde bir ölüm kalım meselesi gibi görülmeye başlamıştı. Esasen, Paketin ilânından birkaç ay sonra TBMM'den geçen Terörle Mücadele Kanunu değişiklikleri sırasında ve Paketten önce DEP milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması sırasındaki oylamada SHP ve DYP arasındaki farklılıklar iyice su yüzüne çıkmış ve hükümetteki ortaklıklarının çok da uzun sürmeyeceği belli olmuştu. Bu süreci hızlandıran gelişme, kuşkusuz, 18 Şubat 1995'de CHP ve SHP'nin birleşmesi olmuştur.¹⁶ Temmuz 1999'da TBMM'de onaylanan, kamuoyunda demokratikleşme reformu olarak bilinen ve bu alandaki en geniş kapsamlı anayasa değişiklikleri, esas itibarıyla, sadece siyasete kurumsal katılımlarının önündeki engelleri kaldırmıştı. Bu, Türk siyasî seçkinlerinin 1991'de ilân edilen hedeflerin ne kadar uzağına düştüğünün bir ifadesiydi. Bir süre sonra erken seçim kararı alacak TBMM'de CHP yeni bir kurumsallaşma aşamasıyla ve bu aşamanın zorluklarıyla karşı karşıya kalmış, SHP ise demokratikleşmenin en kritik aşamalarından birinde varlığını yeterince hissettirememiştir.¹⁷

¹³ Aslan, C. 2001, koalisyon dönemindeki olayların akışı için bkz. Kemal Saybaşı, *DYP-SHP Koalisyonunun Üç Yılı*, İstanbul: Bağlam Yayınları., 1995.

¹⁴ "Türk Solunun Aradığı Taze Kan", *Ekonomi Politika Dergisi*, Ek I, 5-12 Eylül 1993.

¹⁵ 1993 sonbaharında SHP genel başkanlığına seçilen Karayalçın, 1994 yılı başlarında kendisiyle yapılan bir mülakat da en temel sorun olarak örgütlenme modelini göstermiş ve "SHP'nin devlet gibi örgütlendiğini" ve bundan çıkış yolu olarak da merkezîyetçiliği dışlayan proje bazlı bir örgüt modeline geçilmesi gerektiğini savunmuştu. *Nokta Dergisi*, Ek, 22-26 Şubat 1994.

¹⁶ Parti genel başkanlığı'na Hikmet Çetin getirilmişti.

¹⁷ Temmuz 1995 değişiklikleriye TBMM 1982 Anayasası'nın 17 maddesini değiştirdi. Değişikliklerin en önemlileri arasında siyasî partiler, dernekler, sendikalar, vakıflar ve kamu meslek kuruluşları üzerindeki siyaset yasağının kalkması, Anayasa'nın 12 Eylül darbesini meşrulaştıran

SHP'nin 1995 genel seçimlerine kadar görevde kalan koalisyon hükümetinde iktidar ortağı olmasıyla başlayan süreçte parti-içi çekişme ve mücadeleler şiddetlenmiştir. Bu dönemde SHP'nin en zayıf noktasının, parti-nin tabanındaki yöneticiler ve parti genel merkezi arasındaki temsil oransızlığı yüzünden partinin demokratikleşme perspektifinin toplumsal muhalefeti temsil edecek ve harekete geçirecek potansiyeli zayıflatması olduğu söylenebilir. Büyük ölçüde 1980 önceden gelen kadroların oluşturduğu bu tabanın SHP'den hızla yabancılaştırılıp uzaklaştırıldığı, çeşitli çalışmalarda altı çizilen bir olgudur. Diğer taraftan, SHP Türkiye'deki sol kitle içerisinde aşırı sol öğelerin de nüfuz etmeye çalıştığı ve beklentilerine muhatap aldığı bir siyasî kurumdu. Zamanın başbakanı Özal, SHP'ye bölücülerini ve aşırı solcuları da barındıran ve geçmişten ders almamış bir parti olduğu suçlamasını yöneltmiştir. Kimliğin netleştirilememesi ve örgütsel bütünleşmenin sağlanamaması bu grupların partideki etkinliğini zaman zaman arttırmış ve partinin imaj sorununu derinleştirmiştir.¹⁸

II. CHP ve Demokratikleşme Perspektifinin Sorunları

1. Muhalefet Konumunu İçselleştirmek

CHP, Aralık 1995 seçimlerinde barajın çok az üstünde bir oy oranıyla meclis dışı kalmaktan kıl payı kurtulmuştu. Dolayısıyla, bu tarih, partinin, 1974'den beri kurumsal ömrünün büyük kısmını içinde geçirdiği muhalefet konumuna yeniden dönüş anlamına geliyordu. Parti, 1999 seçimleri sonrasında

da parlamento dışı kalarak esaslı bir kendini yeniden bulma sürecine girmiştir. CHP'nin 3 Kasım 2002 seçimlerinde etkileyici olmaktan çok uzak kalan performansına ve ana muhalefet partisi bayrağını yeniden devraldıktan sonraki stratejilerine ve söylemine bakacak olursak şunu görürüz: Parti muhalefet rolüne alışmıştır ve bu rolü içselleştirmiştir. Bununla beraber, kimlik ve kurumsal sorunları devam etmekte olduğundan, muhalefette de seçmen ve merkez-soldaki diğer siyasî aktörler gözünde siyasa ve prensip tutarlılığını yakalayamamış ve toplumsal duyarlılıklara yeterince nüfuz edememiş bir parti görüntüsünü aşamamıştır. Daha önemlisi, 1995 sonrasında CHP'nin demokratikleşme perspektifinde selefi olan SHP'den daha ileri bir görüntü sergilediğini iddia etmek zordur. Bir siyasî partinin kimliği iktidara gelmeden önce söylediklerinden yola çıkılarak tam olarak anlaşılmaz. CHP, kısmen, kendisini gerçek bir sosyal-demokrat kuruma dönüştüremediğinden, kısmen de, Türkiye'nin içinde bulunduğu konjonktürel baskılar ve yapısal süreçler bir türlü lehine işlemediğinden iktidara yakın bir parti olarak duramamaktadır. Tarihsel mirası ve yukarıda kısaca özetlenen SHP deneyimi arka-plân olarak gözönünde tutularak ve kurumsal sorunlar çerçevesine oturtularak CHP'nin sorunlu yönlerinin bir analizi yapılabilir.

Bugün CHP'ye ideoloji ve program üzerinden yöneltilen eleştirilerin başında net bir ideolojik tavır alamayışı ve ülkenin somut çözüm bekleyen sorunlarında ve siyasî arenada aktörlerin çekişme ve yarışma düzlemini oluşturan alanlarda kitlelere atılması gerekli adımları ve izlenmesi gereken siyasaları içinde barındıran detaylı bir program sunamaması gelmektedir.¹⁹ Esasen CHP, ideolo-

ifadelerinin çıkarılması, seçmen yaşının ve partilere üyelik yaşının indirilmesi, partilerin yan kuruluşlar yaşının kalkması yer almaktaydı. Bkz., 4121 Nolu Kanun. *TBMM Kanunlar Dergisi*, Cilt 78. Dönem 19, Yasama yılı: 4-5, s. 870-875.

¹⁸ Mango, 1991.

¹⁹ Ayata, Ayşe, 'The Republican People's Party,' *Turkish Studies*, Spring 2002, Vol 3. No.1.s. 110.

jik olarak kendisini sosyal demokrasi ile tanımlamakla bu açıdan açık bir tercih yapmış ve bunun 1970'lerin ikinci yarısından bu yana arkasında durmuş bir partidir. Burada sorunlu olan, bu ideolojik tercihin Türkiye'nin kendine özgü toplumsal, kültürel, siyasî ve iktisadî koşullarında nasıl ayakta tutulacağı ve yaşama geçirileceği, hangi noktaların öne çıkarılacağı ve birbirleriyle nasıl ekleneceğinin parti tarafından tam olarak belirlenememesidir. Partinin muhtelif organları, parti yöneticileri ve ideologları zaman içerisinde bunların içinin doldurulmasına katkıda bulunurken, söz konusu noktaların tutarlı ve sistematik bir şekilde bütünleştirilmesi, partiye ve seçmene mal edilmesi ve daha da önemlisi, kitlelerle ve diğer siyasî aktörlerle paylaşılması, ilân edilmesi konusunda yetersiz kalmıştır. Örgüt açısından bakıldığında, CHP, bugün 1990'lardaki durumuna göre daha içine kapalı ve demokratik-katılımcı mekanizmaları zayıflatmış bir kurumsal yapı içerisindeydi.²⁰ Partinin üyelik ve delege sisteminin gözden geçirilmesi ve partinin etkin işleyen ve iyi bütünleşmiş bir örgüte dönüşmesi çözüm bekleyen ciddi bir sorun olarak durmaktadır.

Demokratikleşme süreci söz konusu olduğunda, reel politika adımları ve ilişkilerinde ilân edilen prensiplerin ve sahip olduğu iddia edilen sosyal demokrat ideolojinin ruhuyla ve prensipleriyle bağdaşmayan tutumlar ve söylemler aşılamamıştır. Bunun en çarpıcı örneği, ordunun siyasî süreçlere etkisine ve demokratikleşme sürecinde etnik ve kültürel kimliklerin siyasallaştırılmasına ilişkin tavırlardaki tutarsızlıklardır. Yukarıda özetlendiği gibi, bugün büyük ölçüde AB kurumlarının baskısıyla gündeme alınan,

yüksek sesle tartışılan ve somut reform adımlarıyla gerçekleştirilmeye çalışılan demokratikleşme adımları (düşünce özgürlüğü, siyasî partilerin özgürlükleri, askerin siyasî özerkliğinin azaltılması, kültürel haklar, ana dilde eğitim gibi konular) SHP tarafından 1990'ların başında dile getirilmiş noktalardı. Özellikle SHP'nin Güneydoğu Raporu (1990), kamuoyunda tam anlamıyla incele-nip eleştirilmese de, yukarıda belirttiği gibi, bu konuda atılmış en cesur adımlardan biriydi. Oysa, bugün CHP'nin muhalefet partisi olarak demokratikleşmeyle ilgili tartışmalı sorunlarda (türban meselesi hariç) tam olarak nerede durduğunu tesbit etmek çok kolay değil.

1990'ların başında SHP içinde yeşeren, Deniz Baykal ve İsmail Cem liderliğindeki, *Yeni Sol* hareketi "sosyal demokrasinin evrensel ilkeleri ve Türkiye'nin gerçekleri doğrultusunda bir yenileşme iddiası" getiriyordu.²¹ Eleştirileri, SHP'nin ülkede var olan sol potansiyeli iktidara taşıyacak bir kurumsallaşma içinde olmadığına odaklanıyordu. Cem, Türk solunun kaynaklarında bulunan "tek parti anlayışından, merkezizetçilikten ve seçkincilikten..." kurtulmak gerektiğini savunuyordu; tarihî CHP, bu yeni oluşumun geçmişi olmakla beraber geleceği de olamazdı. Parti, sosyal demokrasinin ideolojik tercihleri ve sosyal tabanı doğrultusunda dönüşmeliydi.²² Hareket SHP'den kopuşunun ardından ve CHP kurulduktan sonra demokrasiyi kurumsallaştırmanın yanısıra bir dizi sorun alanında sosyal demokrat yaklaşımlar ve politikalar üretme çalışmasına başladı.²³ Yeni CHP, ideolojilerin ölmediğini ve solun

²⁰ Kuşkusuz, bunun en çarpıcı örneği, son CHP Kurultayı'nda çarşaf-liste usulunun kaldırılıp Parti Meclisi'nin Genel Başkan çizgisindeki isimlerden oluşturulması yoluyla parti-içi muhalefetin önünün tıkanmasıdır.

²¹ Baykal, D.; Cem, İsmail, *Yeni Sol* (İstanbul: Cem Yayınevi), 1992. s. 152.

²² *A.g.e.*, 159.

²³ Bakınız: CHP, *Türkiye'nin Sorunlarına Sosyal Demokrat Yaklaşımlar ve Somut Politika Önerileri*, 1993.

bitmediğini ilân ediyordu.²⁴ Bu açıdan önündeki en büyük açmaz da kuşkusuz sosyal-ekonomik politikalarda ve demokratikleşme sürecinde kendine özgü sosyal demokrat kimliğini ortaya koyarken aynı zamanda partinin devraldığı kurumsallaşma sorunlarını çözmektir.

1990'ların ortasında Türkiye toplumunda ve siyasî elitler arasında iyice belirgenleşen ve milliyetçilik ve liberalleşme eksenindeki kutuplaşma sürecinde Güneydoğu Sorununun Kürt sorunu olarak adlandırılması siyasî sistemdeki en tartışmalı konuların başında geliyordu. Bu ortamda CHP, 1995 seçimlerinden önce kesinleştirdiği parti programında sorunun adını Kürt sorunu koyup, çözümler önerme yoluna giden bir strateji izlemiştir. Programda ifade edildiği gibi, demokrasimizin karşı karşıya olduğu en büyük tehlikelerden biri "ırk temelinde çözüm arayışlarının ve asimilasyon uygulamalarının tuzakları"ydı. Program, Cumhuriyet'in "din, dil, ırk ve etnik köken temelleri üzerinde değil, siyasî bilinç ve ideal beraberliği" temelinde kurulmuş olduğunu vurgulamakta, diğer taraftan, insanların ana dillerini daha iyi öğrenebilme ve geliştirebilmelerine olanak tanınmasının "kültürde çoğulculuk" anlayışının bir gereği olduğuna işaret etmekteydi.²⁵ Bu bağlamda, Kürt sorununun çözümünün yolu olarak, sosyal demokrat ilkelerin özünü yansıtacak çoğulcu politikalar gösterilmiştir. Parti programı terör ve ulusal güvenlik sorunlarını da ayrı başlıklar altında ele alarak, güvenlik güçlerinin merkezinde yer aldığı ve terörü "olağandışı yönetim ve hukuk rejimleriyle" önlemeye çalışan politikayı reddetmiştir.²⁶

²⁴ CHP-SHP Bütünleşme Kurulu, *Ana İlkeler ve Temel Hedefler Bildirgesi*, 18 Şubat 1995, s. 8-9.

²⁵ "Cumhuriyet Halk Partisi Programı: Yeni Hedefler", *Yeni Türkiye*, 1994. s.73

²⁶ Örneğin, koruculuk uygulamasına son verilmesinden yana olduğunu belirtmiştir (*CHP Programı*, s. 223-225).

CHP'nin 1994 tarihli Parti Programı'nda Yeni Sol hareketinin soluğunu hissetmemek mümkün değildir. Program, örneğin, laikliğin yeniden tanımlanmasının önünü açacak bir şekilde inanç özgürlüğünün önemini vurgulamakta, dinsel inançlara daha fazla özgürlük tanınmasının altını çizerek üstü kapalı da olsa Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bugünkü konumunun bir eleştirisini yapmaktadır. Bu ifadeler ve Kürt sorununun etnik duyarlılıklarla ilişkili olduğunun altının çizilmesi, partinin sosyal demokrat kimliğinin geliştirilmesi ve netleştirilmesi çabalarının bir uzantısı olmakla beraber, bunun sistematik bir şekilde ve toplumla paylaşarak yapılmadığı iddia edilebilir. Nitekim, CHP, bundan sonra, programındaki temel ilkeleri somutlaştırmak için görüşlerini raporlar hâlinde kamuoyuyla paylaşma çabasına hız vermiştir. Fakat, bu çabalar ne sivil toplumla yakınlaşmanın bir platformu olarak değerlendirilmiş ve ne de tabanın yönlendirilmesi ve üyelerin eğitiminde kullanılmıştır. Ayrıca, toplumun iktisadî sorunlarıyla yakından ilişkilendirilmeyen bu görüşler hakettiği ilgiyi bulamamış ve yankı yapmamıştır.

2. 1995 Sonrasındaki Açmazlar

1995 genel seçimlerinde partinin parlamento dışında kalma hezimetinden kılpayı dönmesinin ardından CHP'nin bir içe kapanma sürecine girmiş olduğu söylenebilir. Mayıs 1999'daki Olağan Kurultay'a hazırlık aşamasında partinin kendini topluma yeterince anlatamadığı görüşü üzerinde kilitlenen geleneksel özeleştirici tavrı yeniden benimsenmiştir. Bu stratejiye uygun olarak parti yönetimi farklı politika alanlarında çalışma grupları oluşturarak ve ayrıntılı raporlar hazırlayarak sorunlara kendi bakış açısını net bir şekilde ortaya koyup, kamuoyuyla paylaşma yoluna gitmiştir. Bunlardan en önemlisi, kuşkusuz, *Demokrasi ve İnsan Hakları* başlıklı rapor ve

burada dile getirilen görüşlerdir.²⁷ Rapor ayrıntılı ve geniş kapsamlı olmakla birlikte kamuoyunda ne derece tartışılmaya açıldığı, sivil toplum kuruluşlarıyla nasıl ve hangi düzlemde paylaşıldığı konusunda elimizde net bir veri bulunmamaktadır. Ülkede insan hakları ihlallerinin demokratikleşmenin önündeki en büyük engellerden birisi olduğu saptamasından hareketle, bu ihlallerin kaynakları ve somut biçimleri üzerinde (özellikle işkence, faili meçhul cinayetler, kayıplar, zorunlu köy boşaltmaları, infaz sürecindeki ihlaller, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ihlalleri, kadın ve çocuk haklarının çiğnenmesi) durulmuştur. Güneydoğu Sorununun “şiddet ve baskı ortamının” devletin insan hakları ihlallerinin kaynağı olduğu görüşü bu rapora sinmiştir. CHP yönetimine göre her alanda demokratikleşme ve hukuk devletinin güçlendirilmesi insan hakları sorununun çözümüne bağlıdır. Parti programına paralel olarak, raporda, Kürt sorununa çözüm olarak sosyal demokrat ilkeler ve politikalar sunulmuş, “çok kültürlülük” ve “yurttaşlık bilinci” gibi kavramlarla Türkiye’nin “çokkültürlü” ve “etnik çoğul bir toplum” olduğu belirtilmiştir. Raporun en can alıcı noktası, kuşkusuz, terör ve Kürt sorunu ayrımının yapılmış olmasıdır, Terörün iç ve dış bölgesel boyutları olan bir sorun olduğu vurgulanarak, Kürt sorununun ülkemizin bir iç sorunu olduğu belirtilen raporda, sorunun çözümünün demokratikleşmenin hızlandırılmasından geçtiği belirtilmiştir. Esasen, raporda, CHP yönetiminin “etnik duyarlılıklara demokratik çözüm çerçevesinde”, üniter devlet içerisinde kalarak atılması gerektiğini belirttiği adımlar hem Bülent Ecevit başkanlığındaki koalisyon hükümeti sırasında gündeme alınıp bir kısmı gerçekleştirilen,

hem de daha sonra, AKP iktidara geldikten sonra, büyük ölçüde, AB’nin taleplerinin baskısıyla tamamlanan reformları içeriyordu. Bunların içerisinde, ölüm cezasının anayasadan çıkarılması, DGM’lerin kaldırılması, işkence suçlarının cezaî sorumluluğunun sağlanması, MGK’nın yapısının ve yetkilerinin yeniden düzenlenmesi, düşünceyi ifade ve açıklama özgürlüğünün önündeki engellerin kaldırılması ve “alt-kimliklerin” tanınması ve korunması bağlamında anadilde eğitim ve yayın hakkının sağlanması gibi reformlar yer almaktaydı.²⁸ Bu raporu, 2001 yılında basılan bir mini-rapor -*Demokratikleşme Raporu*- izlemiş, CHP burada “ırkçı, rantçı, tarikatçı bir hükümet” olarak gördüğü ANAP-DSP-MHP koalisyon hükümetinin AB’nin Katılım Ortaklığı Belgesi’ne karşılık olarak hazırlanan *Ulusal Program* konusundaki tavrını samimiyetten uzak ve dar kapsamlı bularak eleştirmişti.²⁹ Ayrıca, bu raporda insan hakları alanında idarede yeniden yapılanma konusunda öneriler getirilmiş ve yerel insan hakları örgütlerinin süreçteki önemine dikkat çekilmiştir.

Tüm bu çabalara rağmen, kanımızca, sorun, CHP’nin, program ve raporlarındaki demokratikleşme eleştirisinin derinliğine rağmen, somut stratejiler geliştirmede, bunları iktidarla ve diğer siyasî partilerle paylaşmada ve bu konularda ortaya çıkan tartışmalarda kesin tavırlar almak ve bunların takipçisi olmada çoğunlukla düşük profilli bir duruş sergilemiş olmasıdır. CHP, Güneydoğu/Kürt sorununda her zaman tutarlı bir çizgi izlememiştir. Zaman zaman Kürt ve Alevi çıkarlarının ağır bastığı bir parti görüntüsü verecek söylemlerle devlet eleştirisi yapılırken, bazen de devletçi seçkinlerin söylem-

²⁷ Bu raporu hazırlayan Komisyon, başında CHP milletvekili ve MYK üyesi Algan Hacaloğlu’nun bulunduğu Demokratikleşme ve İnsan Hakları Komisyonu’du.

²⁸ CHP (MYK), *Demokratikleşme ve İnsan Hakları Raporu*, 1999, s. 32-35.

²⁹ CHP, *Demokratikleşme Raporu: İnsan Hakları ve Hukuk Devleti*, 2001, s. 45-46.

lerini daha uzlaşmacı bir üslupla dile getirmiştir.³⁰

1999 genel seçimlerindeki yenilginin ardından parti genel başkanlığından kısa bir süre için ayrılan Baykal, parti yönetimini yeniden devraldıktan sonra, CHP'nin çatışma ağırlıklı eski siyaset anlayışını değiştirmesi gerektiğini ilân etmişti.³¹ Baykal, CHP'de o güne dek parti-içi anlaşmazlıklarla partinin sürekli yıprandığını itiraf etmekte ve aslında bu kavgaların hiçbir ideolojik temeli olmadığı eleştirisini de yapmaktaydı. Kurultay'da bir bakıma partinin yeniden yapılanma mücadelesi başlatılmıştı. Baykal'a göre, "parti içinde siyaset artık etnik, mezhepsel ve bölgecilik temelinde" yapılmayacaktı; CHP bir alt-kimlik partisi değil, bütün ülkeyi kucaklayacak bir partiydi.³² Bu söylemlerle başlayan süreçte dikkat çekici olan, Kürt sorununu bir "etnik duyarlılıklar" meselesi olarak görmeye başlayan parti yönetiminin anadilde yayın ve eğitim konularında daha çok kafa yormaya başladığıdır. Bu bağlamda, devletin, etnik kimlikleri destekleyecek çalışmalar içerisine girmesi doğru olamazdı. Devlet "etnik bakımdan kör" olarak vatandaşının etnik kökeni ve kimliğiyle ilgilenmemeli, yerel dillerin öğretilmesi, geliştirilmesi ve medya aracılığıyla yayılmasını üstlenmemeli, bu iş özel sektörün alanı olmalıydı. Bu görüşlerin altında yatan tez, CHP Genel Başkanının vurguladığı gibi, Türkiye'de uluslaşma sürecinin henüz tamamlanmamış olduğudur. Dolayısıyla, insanların kendi anadillerini özgürce kullanabilmelerine fırsat verilmeliydi, fakat, yayın ve eğitim işine devletin sokulması, büyük sorunlara yol açabilirdi. Genel Başkanın ifadesiyle, bu durum, Diyanet İşleri Başka-

nığı eliyle devletin dinsel özgürlüklere müdahalesi ile tartışmalı hâle gelen laiklik anlayışına benzemektedir.

Bu görüşlerin CHP tarafından dile getirilmesinde eleştirilecek bir yan yoktur. Problem, bu konuların teorik çerçevesinin tam doldurulamaması, Atatürkçülüğün günümüz Türkiye'sinin içinde bulunduğu sorunların çözümüyle nasıl ilişkilendirileceği noktasında kamuoyunu ve sivil toplumu ikna edici bir söylem yaratıp, kararlılıkla peşinden gidilememesidir. AB'nin İlerleme Raporları'ndaki eleştiriler ve Türkiye'nin orta vadede atmayı planladığı adımlar çerçevesinde anadilde yayın ve özel sektör kuruluşlarına ve kamuya ait kitle iletişim araçlarının rolü meselesi gündeme geldiğinde, CHP'nin konuyu parlâmentoda ve parlâmento dışı platformlarda sağlam bir oydaşmaya varma doğrultusunda ele aldığına da tanıklık edemedik.

Son genel seçimler sırasındaki kampanyasında CHP'nin platformuna bakıldığında laiklik konusundaki hassasiyetin ve laik sistemin korunmasıyla ilgili temaların yanısıra, emekçi kesimleri kazanmaya yönelik kaygıların da ağır bastığını, ancak siyasî demokratikleşmenin genel söylemler içerisine hapsedildiğini görmekteyiz. Yukarıda bahsedildiği gibi, bugün AKP Hükümeti'nin bile savunup arkasında durmadığı bir çok reformu SHP ve CHP 1990'larda savunup gündemine almıştı; oysa bunlar seçim bildirgesinde yeterince işlenemedi ve toplumla paylaşılamadı.

Baykal CHP'nin SHP ile birleşmesinin arifesinde CHP'nin temel misyonunun Türkiye'de sosyal demokrasinin kurumsallaşması olduğunu belirtmişti.³³ Son zamanlarda parti, sosyal demokrasi anlayışına Türkiye'nin tarihsel zenginliği ve kültür birikiminden

³⁰ Atilla Yayla-Melih Yürüşen, *Yerleşik Siyasî Partiler Araştırması*, (Konrad Adenauer Vakfı), 1996, s. 37.

³¹ *CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın Konuşmaları*, 2001, s.14.

³² *CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın Konuşmaları*, 2001, s.26.

³³ "Çıkış Yolu Demokrasidir, CHP'dir," CHP Genel Başkanı'nın Basın Toplantısı, 8. 9. 1994.

esin alan ve beslenen bir bakış açısını ekleyerek “Anadolu Solu” kavramını geliştirmiştir. Fakat bu yeni formülasyonun bir slogandan öteye geçip, içinden geçtiğimiz siyasî süreçlere ve bu süreçler içindeki sorunların çözümüne nasıl katkıda bulunacağı konusu belirsiz bırakılmıştır. 2002 seçimleri öncesinde ve seçimler sırasında CHP siyasal rejimimizdeki temel, fakat bir o kadar da tartışmalı olan ve siyasî aktörlerin üzerinde oydaşma sağlayamadıkları konular üzerinde (türban yasağı, askerın siyasetteki ağırlığı, milliyetçilik ve etnik kimlikler), parti içinde ortak bir tavır ve görüş oluşturamamış bir parti görüntüsünden kurtulamamıştır. Örneğin, seçimlerden önce partiye transfer edilen Kemal Derviş, MGK’nın Türk siyasî sistemindeki işlevselliği konusunda yerinde bir tesbit yapmasına rağmen, demokrasi açısından konuyu eleştirme derinliğini gösteremezken³⁴, bu tavır partide kimilerince benimsenmiş ve kimilerince reddedilmiştir. Özellikle seçimler sonrasında bu konularda farklı yaklaşımları olan parti mensuplarının “yenilikçi bir kadro hareketi” içinde oldukları da partili milletvekilleri tarafından ifade edilmiştir³⁵ Parti içinde eleştirel grupların geldiği nokta, CHP’nin değişmediği takdirde tasfiye olacağı ve bunun sebebinin, mevcut hâliyle CHP’nin sosyal demokrat bir parti olmadığıdır.³⁶ Esasen, burada tartışılması gereken, dışa yansıtılan görüntüden ziyade, bunun ne kadarının aslında partideki gerçeklik ve idealler arasındaki uçurumu yansıtmakta olduğudur. Bu noktanın tartışılması lazım gelirken, partideki sınırların bu tartışmayı engellediği de ortadadır. Örneğin, CHP’nin bir alternatif

YÖK yasa teklifi olduğundan bahsedilmekte, fakat YÖK reformu hükümet tarafından demokratikleşme söylemiyle gündeme taşındığında CHP’nin teklifinin toplumla paylaşılması için yeterince yoğun bir çaba içine girdiği görülmemektedir.

CHP, son genel seçimler sonrasında AKP’ye AB sürecinde destek vereceğini ilân etmişti. Süreç içinde, doğaldır ki, ana muhalefet partisi olmanın gereğini de yerine getirerek, destek ve eleşiri dozunu iyi ayarlamak gibi pratik bir seçimle de karşı karşıya kalmıştır. Öyle görünüyor ki, hükümete vermiş olduğu destek sözünü, uzun dönemdeki AB üyelik sürecinin gerektirdiği reformlar konusunda, özgürlükçülük ve devleti koruma refleksli korumacılık uçları arasında yaptığı zig zaglar şeklinde tutmaya çalışmaktadır. Baykal, AB’ye üyelik için her türlü adımın atılması gerektiği fikrini savunurken, diğer taraftan da CHP’nin “kimlik arayışı gibi bir sorunu olmadığını” da iddia ederek, çelişkili ve belirsiz ifadeleriyle demokratikleşme konularına yaklaşımını anlamamızı zorlaştırmaktadır.

Bugün gelinen noktada, CHP’den sosyal demokrat kimlikli bir parti ve ana muhalefet partisi olarak beklenen, özellikle, Siyasî Partiler Kanunu’nun demokratikleşirilmesinde, ordunun siyasî rolünün sınırlarının demokratik ilkelerle uyuşacak şekilde yeniden belirlenmesinde, seçim kanununda, yerel idareler reformunda ve benzer konularda yasama organında inisiyatifi daha fazla AKP hükümetine bırakmadan uzlaşmanın önünü açıcı bir şekilde aktif rol oynamasıdır. CHP içerisinde bu potansiyel vardır, fakat partinin kurumsal sorunlarının devamı bunun ortaya çıkmasını engellemektedir.

Değerlendirme

SHP-CHP çizgisinin demokratikleşme perspektifinin bu kısa analizinde altı çizilmesi ge-

³⁴ Neşe Düzel’le Mülakat (Kemal Derviş), *Radikal*, 21. Ekim 2003.

³⁵ İlginçtir ki, bu kadro içerisinde Derviş gibi bazı konularda muhafazakâr tutum alan kişiler de vardır.

³⁶ Neşe Düzel’le Mülakat, (CHP Milletvekili Memduh Hacıoğlu), *Radikal*, 3 Kasım 2003.

reken nokta, bir partinin, kurumsallaşma sürecinin erken döneminde, taşlar tam yerine oturmadan, politika önerilerinde ve stratejisinde daha radikal açılımlar yapma imkânına görece daha fazla sahip olabileceğidir. Bu süreçte, partinin yeni liderlerle arayışlar içine girmesinden ve seçmen desteği kaygısının ağır basmasından dolayı hareket alanı geniş olabilir. Bununla beraber, CHP'nin, yakın tarihdeki SHP deneyiminin de gösterdiği gibi, zaman içinde, bir taraftan partileşme sürecinde mesafe alınırken, liderlik ve alt-lider kadroları kemikleşirken, seçimlerde belli bir destek potansiyeli oluşturulurken, diğer taraftan parti-içi yeni çatışmalar ortaya çıkıp siyasî parti sisteminde yeni kaymalar oluşmuşken böyle geniş açılımları yapması zorlaşabilir. Bu bağlamda, SHP ve onun halefi CHP'deki zaafiyet şu olmuştur: 1990'larda siyasî sistemde Güneydoğu sorunu çerçevesinde demokratikleşme, kültürel ve siyasî haklarla özdeşleştirilmiştir. Bu noktada partinin demokratik özelliklerinin kanıtlanmasının bir yolu olarak siyaseten marjinalleşmiş kesimlere kucak açılırken, bu süreç parti içerisinde dengeli bir şekilde gelişmemiştir. PKK ile özdeşleşmiş Kürt milliyetçilerinin ve Alevi unsurların, partiye taşıyacağı kimlik sorununun siyasî, ideolojik ve reel politik düzlemdeki sonuçları dikkate alınmadan, bünyeye dahil edilmesi ve bu unsurların partiyle tam bütünleşmemeleri SHP-CHP çizgisinin kamuoyundaki algılanmasını negatif etkilemiştir. Bu dönemde bir taraftan parti-içi bütünlükteki zaafiyet ve kurumsallaşma mücadelesinin açmazları ve diğer taraftan seçmen desteğini kollama kaygısı SHP üzerinde çok büyük bir baskı yaratmıştır.

Türk siyasî hayatının uzmanları, CHP'nin seçim başarısızlığının sebepleri arasında ideolojik tutarsızlık, uygulanabilirliği olan hedefler koyamayıp program zaafiyeti, vatandaşın iktisadî kaygılarına ve taleplerince yete-

rince tercüman olamayıp gibi unsurları ve çözümler üretmeyişi, süregelen örgüt-içi sorunlar ve bitmeyen liderlik sorunlarını zikretmektedir. Kurumsallaşma sorununun doğrudan yansıması olan parti yönetimi ve taban arasındaki ayrılık, parti içinde üzerinde oydaşma sağlanamayan liderlik modelinin sıkıntısı, üyelik yapısının sorunlu olması CHP'nin demokratikleşme stratejisi üzerinde de olumsuz etki yapmıştır. CHP'nin yetersiz de olsa geleneksel olarak dayandığı istikrarlı bir seçmen tabanı varken, bu kesim yeterince seferber edilememektedir. Üyelik bağları güçlendirilememekte ve kurum tam anlamıyla kuruma bağlılığı sağlanmış bir üyelik yapısı üzerine oturmamaktadır. Parti, sağ partilerden kendini farklı kılacak bir üyelik modeli geliştirip sosyal demokrasi kimliğini bunun üzerine kurmadığı sürece, "demokrat" stratejisi de gölgede kalmaya ve ciddiye alınmamaya mahkûm görünmektedir.

Temelde laiklik ekseninde yapılan siyaset ve izlenen muhalefet stratejisi ve AB reformları konusunda zaman zaman canlanan devletçi refleksi, partinin demokratikleşme konusundaki yaklaşımına ve samimiyetine de zarar vermektedir. CHP reform sürecindeki tartışmalı konularda, sistemle uzlaşma sağlama arayışında da yeteri kadar etkin olamamaktadır. En önemlisi, bugün demokratikleşmenin bazı minimal siyasî kriterleri üzerinde bile henüz anlaşmanın tam sağlanamadığı Türkiye'de, demokrasinin esasına ilişkin olan ve sosyal demokrat bir parti için önemli gereken iktisadî bölüşüm ve eşitsizliklerin azaltılması gibi konuların eş zamanlı ele alınmasıdır. CHP'nin stratejisi bu açıdan da yeterli olmaktan uzaktır. Mevcut potansiyelini ve sistemdeki kaynakları iyi değerlendiremediği ve perspektifindeki çelişkileri aşmak için kurumsal açmazlarını çözemediği sürece, CHP'nin, bir gün iktidara gelse bile demokrasinin bu esaslı sorunlarını nasıl çö-

zeceği şimdilik belirsizdir. Öyle görünüyor ki, muhtemel bir CHP iktidarı da diğerleri gibi Türkiye'nin demokratikleşmesinde dış dinamiklerin ipoteği altında olmaya mahkûm olacaktır.

Kaynakça

Aslan, Canan, *Party Building and Democratization: The Case of Turkey (1983-1995)*, Ph.D thesis, McGill University, Department of Political Science, Canada, 2001.

Ayata, Ayşe, "The Republican People's Party", *Turkish Studies*, Spring 2002, Vol 3. No.1.

Baykal, Deniz; Cem, İsmail, *Yeni Sol* (İstanbul: Cem Yayınevi), 1992.

CHP (MYK), *Demokratikleşme ve İnsan Hakları Raporu*, 1999.

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın Konuşmaları, 2001.

CHP -SHP Bütünleşme Kurulu, *Ana İlkeler ve Temel Hedefler Bildirgesi*, 18 Şubat 1995.

CHP, *Demokratikleşme Raporu: İnsan Hakları ve Hukuk Devleti*, 2001.

CHP, *Türkiye'nin Sorunlarına Sosyal Demokrat Yaklaşımlar ve Somut Politika Önerileri*, 1993.

"Çıkış Yolu Demokrasidir, CHP'dir", CHP Genel Başkanı'nun Basın Toplantısı, 8.9.1994.

Cumhuriyet Halk Partisi Programı: Yeni Hedefler, Yeni Türkiye, 1994.

Erdal İnönü'nün Kurultay Konuşmaları

Mango, Andrew, "The Social-Democratic Populist Party, 1983-1989", *Political Parties and Democracy in Turkey* içerisinde, ed. M. Heper and J. Landau, (London: I. B. Tauris, 1991), s. 170-187.

Neşe Düzel'le Mülakat (Kemal Derviş), *Radikal*, 21 Ekim 2003.

Neşe Düzel'le Mülakat, (CHP Milletvekili Memduh Hacıoğlu), *Radikal*, 3 Kasım 2003.

Nokta Dergisi, (Ek, 22-26 Şubat 1994)

Saybasılı, Kemal, *DYP-SHP Koalisyonunun Üç Yılı*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995.

SHP Programı, 1985.

SHP Seçim Bildirgesi, 1987.

Tarihten Gelen Amaçlarımız ve Altı İlke, SHP parti manuscript (tarihsiz)

"Türk Solunun Aradığı Taze Kan", *Ekonomi Politika* (Ek, 5-12 Eylül 1993).

Atilla Yayla-Melih Yürüşen, *Yerleşik Siyasal Partiler Araştırması*, (Konrad Adenauer Vakfı), 1996.

Yıldız, Yavuz Gökalp, "SHP-CHP", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, s.1268-1271.

Açık Toplum

e-dergi

özgürlüğün on-line adresi:

www.liberal-dt.org.tr